

ПАВЛО ЮРІЙОВИЧ ДАНИЛЬЧЕНКО,*Харківський національний університет внутрішніх справ;* <https://orcid.org/0000-0001-5973-9414>,

e-mail: 21.1dpy@gmail.com

**КРИМІНОЛОГІЧНА ТИПОЛОГІЯ ЗЛОЧИНЦІВ-РАДИКАЛІВ
СЕРЕД ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ**

Статтю присвячено дослідженню особи злочинців-радикалів серед засуджених до позбавлення волі з використанням методу типології. Запропоновано сім авторських типологічних критеріїв: за характером, спрямованістю кримінально-радикальних дій, контекстуальним елементом особистісної радикалізації, джерелом радикальної установки, особливостями предикатного стану радикала, екзистенційним змістом кримінально-радикальної поведінки, домінуючою соціально-рольовою ознакою. На їх підставі виділено й охарактеризовано 22 кримінологічні типи (враховуючи підтипи) кримінальних радикалів серед засуджених. Визначено можливості використання цієї інформації у сфері роботи службових осіб секторів карантину, діагностики та розподілу виправних колоній, інспекторів відділів соціально-психологічної роботи, оперативних працівників.

Ключові слова: кримінальний радикалізм, позбавлення волі, установи виконання покарань, особистість радикала, типологія.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Кримінальний радикалізм в установах виконання покарань – комплексний кримінологічний феномен, який виявляє себе в агресивно-насильницьких практиках, спрямованих на зміну систем соціальної діяльності, що конструюються у зв'язку та в контексті відбування покарання у вигляді позбавлення волі. Така його опозиційність виходить із загального розуміння природи радикалізму як такого, що виявляється, як справедливо стверджують Р. Кросс та Д. Сноу (2012), у потягах до кардинального перевлаштування ключових факторів управління системами соціальної діяльності. І оскільки кримінальний радикалізм є не стільки особливий з кримінально-правової точки зору вид злочину, скільки властивість, суб'єктивний зміст протиправної поведінки, остільки ж визначального значення для розгортання систем протидії та запобігання проявам цього феномена в установах виконання покарань набуває знання про особистісні характеристики радикалів. Одними з ефективних способів вивчення таких осіб є застосування методу кримінологічної типології та диференційований опис і пояснення відповідних ознак.

Принагідно зауважимо, що особистість засудженого кримінального правопорушника неодноразово ставала предметом досліджень Є. Ю. Бараша, І. Г. Богатирьова, А. І. Богатирьова, В. В. Василевича, В. В. Голіни, В. К. Грищука, О. І. Гурова, Т. А. Денисової, О. М. Джузи, В. М. Дрьоміна, А. П. Закалюка, О. Г. Кальмана,

І. І. Карпеця, О. Г. Колба, О. М. Костенка, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова, А. Х. Степанюка, В. М. Трубникова, О. Ю. Шостко, І. С. Яковець та ін. Вагоме значення в цьому аспекті має монографічне дослідження Н. Г. Маслової (2020) «Протидія кримінальному радикалізму в Україні». Однак наявні напрацювання, поруч зі своєю теоретичною та прикладною значущістю, мають більшою мірою загальнодоктринальну спрямованість, є неспецифікованими саме щодо дослідницьких і практико-перетворювальних запитів у типологічній характеристиці осіб кримінальних радикалів серед засуджених. У своїй сукупності ці обставини зумовлюють актуальність теми статті.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є надання кримінологічної характеристики кримінальних радикалів серед засуджених до позбавлення волі. *Завданнями* статті є: 1) визначення типологічних критеріїв поділу кримінальних радикалів серед засуджених до позбавлення волі; 2) виділення за сформованими критеріями відповідних кримінологічних типів; 3) встановлення опису ознак кримінологічних типів кримінальних радикалів серед засуджених до позбавлення волі.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. На філософському рівні методологія типологічного кримінологічного дослідження кримінальних радикалів серед засуджених до позбавлення волі спирається на закони і принципи діалектичного детермінізму (системність, діалектичне

протириччя, універсального зв'язку) та феноменології. Серед загальнонаукових способів пізнання в дослідженні використано методи гіпотези, індукції, дедукції, синтезу, порівняння. З окремих наукових методів було використано контент-аналіз 180 обвинувальних вироків за статтями 115, 121, 255-1, 345, 391, 392 КК України, експертних оцінок 85 працівників Державної кримінально-виконавчої служби України.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Особа кримінального правопорушника – одна з базових складових кримінологічної характеристики будь-якого виду злочинності, на якій вибудовується і науковий опис, пояснення детермінаційного її комплексу, і компендіум ідей, системи доктринальних, практикоорієнтованих положень щодо системи протидії відповідним кримінальним практикам. Тому не потребує додаткової аргументації теза про те, що інформація про особу кримінального правопорушника виконує істотну індикативну функцію. Водночас не лише завдяки своїм індикативним властивостям є цінними відомості про особу злочинця, кримінального правопорушника, керуючись усталеною у вітчизняній кримінології (на відміну від, скажімо, американської кримінології, орієнтованої на факторний аналіз і ситуативні стратегії запобігання злочинам) дослідницькою установкою на виявлення сутнісних чинників кримінальної поведінки, поглиблення розуміння самого феномена соціальної контраверсії, соціопатії того чи іншого спрямування, вияву через вивчення *особистості* злочинця.

Особистість, на відміну від особи, є рівнем невидимого, що залишає не такий явний, проте важливий слід у системах соціальної діяльності. Діагностика цієї слідової картини – справа складна, але вкрай важлива, яка, зрештою, має виявити приховане від побіжного погляду, важливе й сутнісне в людині. Це є антропологічний, екзистенційний та відверто гуманістичний підхід в аналізі особи кримінального правопорушника, за якою бачиться особистість. «З видимого пізнай невидиме... А яка ж користь: мати, але не розуміти? Споживати, а смаку не відати?.. Коли хочеш знати, то відай, що ми так бачимо людей, гейби хтось показував тобі одну лише людську ногу чи п'яту, сховавши решту тіла й голову; без неї ж пізнати людину годі... Отож бачиш, що думка є головна й середня наша точка. Звідси вона часто й серцем зветься», – глибоко і тонко розмірковує Г. С. Сковорода (2019). «Емпірія без теорії (“метафізики”) – сліпа! Саме теорія (“метафізика”) надає можливість розрізнити

видимість та дійсність. А пізнання, обмежене лише емпіричним підходом, тобто видимістю, здатне породжувати ілюзії, які спотворюють уявлення про дійсність...», – далі розвиває цю ідею академік О. М. Костенко (2022). Особа кримінального правопорушника – то є видимість, що формується на підставі емпірії, системи показників. Особистість же – дійсність, скрита значною мірою для пізнання емпіричного та вимагає застосування методу екзистенційної співприсутності й моделювання, що виходить за межі академічної (класичної) науки і властивої їй методології, а змушує звертатися до методології постнекласичної науки.

У зв'язку із цим варто погодитись із тими науковцями, які вказують, що не було б сенсу говорити про особистість злочинця, якщо їй не притаманні властивості, відмінні від особистісних якостей тих, хто не вчиняє злочинів (Лагода, Орлов, 2016). Для кримінолога, як наголошував Ю. Д. Блувштейн (1979), особистість становить інтерес не сама собою, а лише тією мірою, в якій її властивості детермінують злочинну поведінку. Однак, наголошують К. О. Лагода та Ю. В. Орлов (2016), кримінологія, вивчаючи особистість злочинця у нерозривному зв'язку з антисуспільною поведінкою, не може не спиратися в теоретичних концепціях та практичних висновках саме на особливості якостей осіб, які вчиняють злочини. Тому в межах кримінологічної науки різні боки вивчення все більше виступають цілісним вченням про людину, що становить суспільну небезпечність. Така особистість є носієм специфічних мотивів, істотних та відносно стійких властивостей, які закономірно сформувалися під впливом негативних елементів соціального середовища.

Викладені міркування, ми переконані, можуть і мають становити філософське підґрунтя методології дослідження особи кримінального правопорушника-радикала й націлювати дослідника не тільки на фіксацію зовнішніх проявів, характеристик, а й на виявлення та пояснення особистісної природи радикальних потягів і проявів. І хоча, звісно, ми не претендуємо на цілковито повне та вичерпне дослідження особистостей (як відкритої, динамічної системи психічних, психологічних та інших ознак людини) кримінальних радикалів в установах виконання покарань, тим не менш вважаємо за необхідне та доцільне використати комбінований підхід до їх кримінологічного аналізу на основі поєднання методу типології та усталених соціально-демографічних, кримінально-правових і кримінологічних характеристик осіб кримінальних

правопорушників. При цьому дотримуватимемося поділу досліджуваного нами феномена на два сегменти: кримінальний радикалізм серед засуджених і кримінальний радикалізм серед персоналу установ виконання покарань.

Принагідно зауважимо, що особа кримінального радикала-засудженого в установах виконання покарань закритого типу входить до більш загальної кримінологічної категорії – злочинця із засуджених до позбавлення волі (на певний строк або довічно). І ця категорія є достатньо розробленою в науці. Так, встановлено, що з урахуванням особливостей соціально-демографічних, кримінально-правових і соціально-психологічних ознак формується такий кримінологічний портрет засудженого, який в установі виконання покарань закритого типу вчиняє нове кримінальне правопорушення: це здебільшого чоловіки у віці 25–45 років, які не мають власної сім'ї, до засудження неодноразово притягалися до адміністративної або дисциплінарної відповідальності, схильні до порушень громадського порядку, на час учинення кримінального правопорушення перебували у стані алкогольного сп'яніння (54 %) (Богатирьов, 2020). У таких засуджених на першому місці серед основних ціннісних орієнтацій знаходяться егоїстичні корисливі спрямування: вигода, кар'єризм, власний добробут, самолюбство, а також байдужість до дотримання встановлених у місцях несвободи правил поведінки, правових норм щодо безпеки як засуджених, так і персоналу. Дані, одержані під час проведення досліджень, дають підстави зробити висновок про те, що більшість засуджених, які відбувають покарання у місцях несвободи, визначили: небажання відбувати покарання через несправедливість винесеного вироку (16,3 % респондентів); прагнення бути в колі сім'ї, з друзями (28,9 %); вирішення важливих соціальних проблем (35,5 %); решту склали засуджені, які не змогли пояснити свою поведінку (13,3 %) (Богатирьов, 2020).

У значній кількості пенітенціарних злочинців спостерігаються істерії, психози, психічні аномалії; більшість із них має невисокий освітній рівень, їм характерна емоційна нестійкість, залежність від інших ув'язнених (Гула, 2017). Також відмічається відсутність інтересу до навчання в установах виконання покарань та опір зусиллям адміністрації в залученні до навчання (Даньшин, 2002). І це, наголосимо, – загальні, властиві для більшості ординарних кримінальних правопорушників із засуджених до позбавлення волі особистісні ознаки. Вони ж певною (так само більшою) мірою характерні і для кримінальних радика-

лів із засуджених. Проте (і це закономірно) серед радикалів трапляються й неординарні особистості, як, зрештою, і сам радикалізм, що є феноменом багатоскладовим. Більш детальне уявлення про цей феномен вдається сформувати через застосування методу типології.

І. За характером кримінально-радикальних дій

1. *Радикал-персоналіст*, для якого властивим є домінування особистісної установки на персональне визнання в соціальному середовищі, отримання в результаті радикальних акцій, учинення відповідних кримінальних правопорушень преференцій, бажаних змін у фактичних умовах утримання (відбування покарання у вигляді позбавлення волі). У загальній структурі кримінальних радикалів такі особи складають близько 30 %. Здебільшого до 80 % всіх проявів кримінального радикалізму з боку таких осіб, учинення злочинів (умисні тілесні ушкодження) припадає на перші три тижні після переведення засудженого з дільниці карантину, діагностики та розподілу до дільниці ресоціалізації або до іншої установи виконання покарань. Такі особи характеризуються сильними базальними і системними вольовими якостями, однак зниженими можливостями емоційної саморегуляції, акцентуаціями істероїдного типу, імпульсивністю. При цьому вони або взагалі не мали попереднього (до ув'язнення) кримінального та тюремного досвіду, або мали первинний кримінальний досвід (хуліганство, домашнє насильство, порушення правил дорожнього руху особами, які керують транспортними засобами, що не спричинило загибель потерпілого, тощо) без відбування покарання у вигляді позбавлення волі. Винятком є радикал-персоналіст з осіб зі значним кримінальним і тюремним досвідом. Разом із тим типовою є його характеристика як агресивного злочинця-нігіліста віком 20–27 років.

2. *Радикал-колективіст* – найбільш поширений серед засуджених тип кримінального правопорушника-радикала, питома вага якого у структурі радикалів з аналізованим типологічним критерієм сягає 60 %. Для нього характерним є перейняття на себе ролі авторитету і провідника групових інтересів у відносинах або з адміністрацією установи виконання покарань, або з іншим неформальним угрупованням засуджених. Типово притаманні ознаки: сильні вольові якості, рішучість, комунікабельність, наявність попереднього кримінального (переважають кримінальні правопорушення корисливої направленості, рідше – агресивно-насильницької) та тюремного

досвіду, авторитету серед засуджених (окремої їх групи); розсудливість, зваженість, раціональність, відданість (як правило) кримінально-субкультурній традиції. Середній вік вищий за радикала-персоналіста, коливається в межах 30–45 років.

3. *Радикал-маніпулятор* – як правило є особою із засуджених, яка характеризується підвищеним злочинним впливом, авторитетом, у зв'язку з чим використовує своє неформальне становище для маскуванню особистісних спонук, персональних вигід під запити і потреби колективу, групи засуджених. Те, що є бажаним для однієї особи, видається за прагнення й устремління певної групи чи всіх засуджених у конкретній установі виконання покарань. Радикали-маніпулятори, як і радикали-колективісти, активно виступають від імені всіх засуджених, беруть на себе роль парламентарів у публічних (прилюдних) комунікаціях з адміністрацією установ виконання покарань. Водночас імовірно отримувати умовні «блага», зрештою, привласнюються або беруться під цілковитий контроль. Зокрема, це стосується і тих випадків, коли через учинення кримінальних радикальних акцій (висловлення погроз насильством чи вбивством щодо працівника правоохоронного органу з персоналу виправної колонії або члена його сім'ї) вдається отримати поступки щодо щільності контролю за обігом у виправній колонії заборонених речовин (алкогольних напоїв, браги, наркотичних засобів, пристроїв стільникового зв'язку тощо). Отримані у такий спосіб преференції беруться під цілковитий контроль з боку радикалів-маніпуляторів та становлять джерело додаткового нелегального доходу за рахунок здійснення з інших засуджених плати за доступ до нових, отриманих у результаті радикальних акцій вигід.

Радикали-маніпулятори складають близько 10 % від загального масиву злочинців досліджуваної категорії. Значною мірою їм притаманні риси радикалів-колективістів. Утім, також характеризуються підвищеною віктимністю саме внаслідок користолюбства, схильності привласнювати загальні для засуджених блага та вигоди, ставити в залежне становище інших засуджених.

II. За спрямованістю кримінально-радикальних дій

1. *Радикал-диктатор* – спрямовує зусилля, організовує та/або вчиняє агресивно-насильницькі злочини щодо радикального перевлаштування параметрів середовища засуджених ресурсами (людськими, матеріальними) цього ж самого середовища. На цей тип радикалів

припадає частина приблизно у 30–35 % у структурі кримінального радикалізму серед засуджених. Диктаторські конотації використовуються нами умовно, не стільки для підкреслення авторитарності взаємин і комунікативних проявів, скільки для спрямованості агресії всередину самого середовища засуджених і прагнення до істотних змін неформальних параметрів життєдіяльності, взаємин між засудженими, окремими в їх структурі мікросоціальними групами, угрупованнями, зокрема групами негативної спрямованості.

Під групою засуджених негативної спрямованості зазвичай розуміють неформальні об'єднання декількох засуджених, для яких характерні порушення режиму, негативне ставлення до будь-яких форм позитивного впливу, підвищена конфліктність тощо. Діяльність таких груп протилежна правомірній діяльності адміністрації виправних колоній. Вони відрізняються від інших неформальних об'єднань засуджених вищим рівнем організації, згуртованості її членів, найбільшою інтенсивністю неофіційних відносин; мають, як правило, яскраво вираженого лідера (Абакумова та ін., 2012). Власне, поява такої групи не в останню чергу завдячує зусиллям радикал-диктатора.

2. *Радикал-агресор*, для якого притаманною є спрямованість злочинної радикальної діяльності на зовнішнє відносно засуджених середовище, на зміну у співвідношеннях формальних і неформальних зв'язків, можливостей, взаємних впливів середовища засуджених (окремих його груп, так званих блатних або чорних) та персоналу установи виконання покарань. Фактично такий радикал репрезентує агресію або проти устанавленого законного порядку відбування покарання у вигляді позбавлення волі, або проти усталених протиправних практик впливу на засуджених (зокрема, вимагання) з боку персоналу конкретної виправної колонії. Частка цього типу – 65–70 %.

III. За контекстуальним елементом особистісної радикалізації

1. *Інклюзивний радикал* є афілійованим злочинцем, який добре адаптований до середовища засуджених, включений у його неформальні структури, тому характеризується особливими параметрами групової ідентичності. Саме остання формує специфічний мотиваційний комплекс, визначає поведінкову домінанту включеного актора на відстоювання інтересів групи як власних. Кримінологічно значущі риси цього типу багато в чому збігаються з рисами радикала-колективіста. Проте

для інклюзивного радикала важливим є не стільки зовнішня спрямованість його радикальних акцій, скільки соціально-психологічний контекст їх детермінації і розгортання, схвалення таких дій оточенням (мікросоціальною групою або більш значними прошарками засуджених залежно від конкретної ситуації) засудженого-радикала, принаймні в момент радикальної акції. Надалі етіологія взаємин у середовищі може розвиватися по-різному: від героїзації радикала до його негативної стигматизації й остракізму. Однак це вже пострадикальна фаза. У ситуації індивідуального радикального прояву кримінальний правопорушник є абсолютно адаптивним, відчуває підтримку групи, легітимізує тим самим свою діяльність, що надає йому рішучості. У структурі всіх засуджених-радикалів цей тип є абсолютно переважаючим та складає 97–99 %.

2. *Ексклюзивний радикал* або виключений, аутсайдер (1–3 %). Загалом у кримінологічній доктрині прийнято вважати, що одним із системотворчих факторів сучасного суспільства є його структуризація за критерієм «включеність/виключеність» (*inclusive/exclusive*). Поняття «виключення» (*exclusion*) виникло у французькій соціології всередині 1960-х рр. як характеристика осіб, які опинилися на узбіччі економічного прогресу. Відмічався наростаючий розрив між добробутом одних і «нікому не потрібними» іншими (Погам, 1999). Роботи Р. Ленуара (1989) показали, що «виключення» набуває характеру неіндивідуальної невдачі, непристосованості деяких індивідів («виключених»), а соціального феномена, витоки якого лежать у принципах функціонування сучасного суспільства, торкаючись дедалі більше людей. І саме в такому контексті феномен «виключених» розглядається сьогодні у кримінології, до цієї групи відносять безробітних, алкоголіків, наркоманів, «проститутток, які опустилися» та ін.

Разом із тим наголосимо, що в контексті нашого дослідження йдеться не про класичне розуміння виключених. Йдеться про аутсайдерів всередині середовища засуджених. Радикал-аутсайдер, який до засудження цілком міг перебувати серед включених, потрапляючи до виправної колонії з тих чи інших причин, виявляється поза мікросоціальними неформальними структурами середовища засуджених або на найнижчих й особистісно неприйнятних щаблях кримінально-субкультурної, «кастової» ієрархії. Таке становище може бути зумовлено допущенням порушення звичаїв кримінальної (тюремної) субкультури та/або особистісної соціально-рольової ригідності

(внаслідок моральної неприйнятності, психоемоційних розладів тощо) щодо них і *дезадаптації*.

Це – один із крайніх проявів призонізації, коли засуджений, не маючи попереднього тюремного досвіду, виявляється не здатним адаптуватися до режимних обмежень, умов співжиття, психологічного клімату в колективі засуджених у виправній колонії. Зазвичай агресивно-насильницький у таких випадках злочин є маніфестом небуття, акцією відчаю й безсилля. Однак безсилля залежного, коли засуджений достеменно розуміє неможливість змін умов і місця свого перебування.

Як засвідчили зібрані нами експертні оцінки, подібна безсила стратегія перебування у виправній колонії притаманна дуже незначній кількості засуджених (не більше 1 на 500 засуджених). Для них характерним є гостре переживання несправедливості засудження, причому в широкому значенні. Тобто не лише тоді, коли вони впевнені у власній невинуватості у вчиненні інкримінованого їм предикатного злочину (за який їх засуджено), а й тоді, коли визнають вчинення відповідного діяння, об'єктивних обставин кримінального правопорушення, однак не погоджуються із суворістю призначеного покарання; відмічається ставлення до покарання як до несправедливого, а до судового процесу як формалістичного, нелегітимного, враховуючи саме фактичні обставини справи, передумови для неправомірної поведінки. Наприклад, в одному з випадків, про який розповів респондент на абсолютно конфіденційних засадах, подібна установка засудженого була сформована у зв'язку з призначенням йому покарання у вигляді позбавлення волі на строк 8 років за вчинення умисного вбивства як акта помсти потерпілому за попереднє ним вчинення згвалтування доньки засудженого. Однак останній факт не знайшов належного розслідування; за твердженням засудженого, правоохоронці виявили абсолютну бездіяльність, що й спонукало його до вчинення самосуду.

Із цього можемо зробити висновок, що суб'єктивне сприйняття вироку як несправедливого закриває можливості для досягнення цілей покарання та детермінує радикалізацію особистості в умовах виправної колонії. Сам процес виконання покарання набуває характеру легітимізованого насильства, якому в низці випадків чиниться відчайдушний опір: опір (ст. 342 КК України), погрози або насильство щодо працівників установи виконання покарань (ст. 345 КК України), злісна непокірність вимогам адміністрації установи виконання

покарань (ст. 391 КК України) тощо. При цьому відмічається відсутність мотивів особистої неприязні до самих працівників колонії, які стали жертвою такого агресивно-насильницького злочину. Інколи зустрічаються навіть випадки щирого каяття за вчинене, коли емоційний сплеск спадає і засуджений розуміє, що його дії були спрямовані проти неналежного об'єкта, лише проти виконавця вироку суду.

Загалом, вважаємо, хоча так званий ексклюзивний радикал і є винятком серед радикалів-засуджених, тим не менш він викликає особливий інтерес саме через нелінійність мотиваційного процесу, насиченість душевного апарату суперечливими спонуканими, покликами, гонами. Цей тип злочинця схильний до прихованої саморуйнівної поведінки. Її прихованість полягає в тому, що інструментом аутодеструкції виступає не суїцид чи інші очевидні тактики (наркотизація, алкоголізація тощо), а саме кримінально-радикальна поведінка, що однозначно буде тягти за собою погіршення правого, режимного та в цілому соціального становища засудженого. Ця ситуація схожа із рисами психотипу, неодноразово описуваним Ф. М. Достоєвським: від Анастасії Пилипівни Барашкіної (роман «Ідіот») до Дмитра Карамазова (роман «Брати Карамазови»). Свідоме погіршення свого становища або через цілеспрямовану провокацію вбивці, або через прийняття необґрунтованого обвинувачення і покарання постає як акт покаяння й очищення через праведне (адже незаслужене, за хибним звинуваченням) страждання. І хоча робити висновки про притаманність таких самих рис ексклюзивному типу радикала-засудженого слід обережно, тим не менш принаймні засвідчити високу ймовірність таких властивостей і враховувати їх у індивідуальній профілактичній роботі (зокрема, в аспекті тактики реагування на провокативну поведінку фактично з метою соціально-правового самоушкодження) є всі підстави. У цьому ж контексті не зайвим буде відмітити, що вчинення акту кримінального радикалізму стає тим вищим, чим більш розвиненим і стійким виявляється почуття власної гідності засудженого, його високої самооцінки, егоцентричності, а також наявності істероїдної акцентуації, розладів емоційної сфери, неврозів.

IV. За джерелом радикальної установки

1. *Радикал-раціоналіст*, для якого властивим є переважання розсудливого в мотиваційному комплексі злочинної поведінки. Розгортання останнього супроводжується раціональним цілепокладанням, формуванням

чіткого розуміння про бажаний результат радикальних дій, плануванням дій, зіставленням адекватності запланованих заходів (дій) можливостям досягнення поставлених цілей чи то у сфері взаємин з адміністрацією установи виконання покарань, чи то у сфері відносин з іншими засудженими, їх угрупованнями. У структурі кримінальних радикалів серед засуджених цей тип складає більшість – близько 60 %.

2) *Радикал-невротик* (40 %) – тип злочинця, радикально-протиправна поведінка якого виявляє істотну залежність від емоційних коливань, психологічних травм, інших патопсихічних станів. Залежно від характеру, суб'єктивного змісту й факторів генерації проявів радикалізму цей тип може бути диференційований із виділенням трьох його підтипів:

а) *радикал-ресентиментал* – особистість мегалотимної (платонівського тимосу – частинки душі, що прагне до визнання (Фукуяма, 2020)) властивості, прагне до утвердження власного домінуючого становища й визнання гідності на засадах переважання опонента. Такий радикал відчуває образу, запалене відчуття порушеної гідності та потребу в її відновленні саме з позицій домінування над іншим суб'єктом – або з адміністрації установи виконання покарань (чи її в цілому), або з інших засуджених, угруповань. Приклад такого типу представлено в обвинувальному вирокі у справі № 473/916/19 (ЄРДР № 12019150190000252)¹;

б) *радикал-акціоніст* – особистість ізотимної властивості, так само з порушенням відчуття гідності і прагненням до «вирівнювання ситуації». Для нього прояв кримінального радикалізму постає соціальною акцією, маніфестом і виявленням особистої значущості;

в) *радикал-афекціоніст* – украй невротична особистість, якій притаманні висока імпульсивність, істероїдна акцентуація, розлади емоційної сфери. У низці випадків фіксується невроз нав'язливої дії, постійне прагнення поставити себе у травматичну ситуацію, коли за злочинном слідую покарання.

V. За особливостями предикатного стану радикала

1. *Ініціативний злочинець* (70 % у структурі радикалів) – кримінологічний тип засудженого-радикала, для якого властивою є ініціативність у формуванні приводів, змісту конфліктної ситуації при прийнятті рішення

¹ Вирок Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області у справа № 473/916/19 // Оpendatabot : сайт. URL: <https://opendatabot.ua/court/81709748-c043280904e33df4974930d6af310af4> (дата звернення: 01.02.2023).

про вчинення злочину, що може бути ідентифікований із кримінальним радикалізмом. Здебільшого це раціональні злочинці, які характеризуються авторитетом серед засуджених, наявністю попереднього кримінального і тюремного досвіду, схильні до зловживання алкогольними напоями, наркотичними речовинами. Характеризуються зухвалістю і демонстративністю в негативному ставленні до персоналу установ виконання покарань.

Так, наприклад, 23 лютого 2015 р. близько 13:00 засуджений Ф., повертаючись з обіду, самовільно вийшов зі строю, на вимоги про припинення порушення та вказівку повернутися назад у стрій молодшого інспектора відділу нагляду і безпеки Д., який належить до молодшого начальницького складу колонії, реагував агресивно та зухвало, що виразилось у шарпанні за верхній одяг і нанесенні двох ударів долонями обох рук по обличчю потерпілого. Дії судом кваліфіковано за ст. 392 КК України¹.

2. *Радикал-жертва* (30 % у структурі радикалів), для якого не є характерним штучне створення приводу для кримінальної радикалізації локальних систем соціальної діяльності в установі виконання покарань. Тією чи іншою мірою він стає жертвою кримінальних правопорушень чи то з боку персоналу установи виконання покарань, чи то з боку засуджених. Можна виділити три підтипи радикала-жертви:

1) *віктимно-субкультурний*, який поділяється ще на два субтипи:

а) *віктимно-конкуруючий* – особа із засуджених негативної спрямованості, яка стає жертвою протиправних дій з боку інших засуджених чи їх неформальних угруповань. Кримінальний прояв радикалізму – інструмент відновлення гідності чи перерозподілу впливу в середовищі засуджених із конкуруючими угрупованнями.

У цьому контексті звертають на себе увагу результати дослідження А. І. Богатирьова (2020). Щодо ролі жертви злочину в місцях несвободи, то вона розглядається як сукупний результат поведінки особи – від нейтральної до такої, що максимально провокує злочинця на вчинення злочину. Проведене дослідження засвідчило, що на момент учинення злочину 69,4 % жертв перебували в одному відділенні

зі злочинцем, 30,6 % – ні. Що стосується відносин між жертвою та злочинцем до вчинення останнім злочину стосовно першого, то доброзичливі стосунки мали місце у 5,6 % випадків, ворожі – 50 %, стосунків не було – 44,4 %. Щодо ставлення до порядку і умов відбування покарання у жертв злочинців, учинених у місцях несвободи: позитивне – 22,2 %; негативне – 41,7 %; нейтральне (байдуже) – 36,1 %. Натомість характеристика особи, яка вчинила злочин стосовно жертви засудженого, у 20 % випадків є позитивною, у 80 % – негативною. Стосовно блага жертви, на які було спрямовано злочинне посягання, то ними є: життя – 61,1 %; здоров'я – 38,9 %.

Отже, бачимо, що середовище засуджених є не тільки криміногенним, а і значною мірою віктимогенним. Формуються інтенсивні комплекси самодетермінації злочинності, в яких кримінальний радикалізм у низці випадків стає реакцією на предикатне вчинення злочину щодо самого радикала;

б) *віктимно-опозиційний* – особа із засуджених негативної спрямованості, яка стає жертвою протиправних дій з боку персоналу установи виконання покарань. Кримінальний прояв радикалізму – інструмент відновлення гідності через помсту й утвердження правил взаємин із персоналом, за яких останній не повинен застосовувати ті форми впливу, які призвели до радикалізації ситуації в колонії. Така особа повністю відкидає можливість правомірного вирішення конфліктної ситуації, притягнення винних до юридичної відповідальності, віддає перевагу діяти згідно зі звичаями кримінальної субкультури;

2) *віктимно-легістський* – тип радикала, переважно із засуджених умовно позитивної спрямованості, який стає жертвою злочинних щодо себе дій з боку інших засуджених (так званих блатних, чорних) або персоналу виправної колонії. Цей тип радикала стає таким, тобто стає на шлях пенітенціарного рецидиву у зв'язку з об'єктивною неможливістю ефективно діяти у правомірний спосіб, через механізм оскарження дій і рішень адміністрації установи виконання покарань;

3) *віктимно-свавільний тип* – представлений категорією засуджених, яка зустрічається не дуже часто і відповідає субкультурній категорії «заперечувальників» (рос. «отрицалово»), за пенітенціарною класифікацією – пасиву, особам стійкої негативної спрямованості. Для них характерною є відмова підкорятися не лише формальним режимним правилам і вимогам відбування покарання, а й наявним у колонії авторитетам, засудженим, які перебувають у

¹ Вирок Володимирецького районного суду Рівненської області у справі № 556/909/15-к // Оpendatabot : сайт. URL: <https://opendatabot.ua/court/47426725-29c1fa6a37ca42b482e406e808c51da6> (дата звернення: 01.02.2023).

статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу. Ці особи перебувають у перманентному стані підвищеної тривожності, тому виявляють системну ворожість, агресію відносно середовища перебування. Як правило, це добре фізично розвинені молоді люди, віком 23–27 років, мають психічні розлади, які здебільшого не виключають осудності при вчиненні кримінальних правопорушень. Особливо важка та небезпечна категорія для роботи з їх ресоціалізації, вносять дезорганізацію в середовищі свого перебування, схильні до створення конфліктогенних неформальних об'єднань засуджених агресивної спрямованості, поширення злочинного впливу.

VI. За екзистенційним змістом кримінально-радикальної поведінки

1. *Радикал-інклюдатор* – виявляє домінування в генезі та суб'єктивному змісті акту кримінального радикалізму екзистенції належності. Як слушно зауважує Ю. В. Орлов (2021) у дослідженні «Модуси буття злочинності: матриця кримінолого-екзистенціального аналізу», екзистенція належності виражає афекцію визнання гідності через групову ідентичність, у зв'язку з нею, через неї. Злочини, що є виразом екзистенції належності, – це злочини конформізму. Їх учинення поширене у девіантогенних, маргінальних середовищах неповнолітніх, а також у закритих колективах без чітких правил фактичних відносин: ув'язнені, мілітаризовані формування тощо.

2. *Радикал-респондер*, для якого змістом прояву радикалізму є переживання визнання гідності рівного, зокрема міжгрупової рівності, або ж прагнення до визнання гідності через групову домінантність, виключність, вищість (Орлов, 2021). В основі останнього – груповий нарцисизм, ідея (переживання) величі, що сусідить із жертвовністю.

3. *Радикал-танатофоб*, в основі злочинної діяльності якого лежить страх смерті і смертності. Екзистенція смертності, як наголошує Ю. В. Орлов (2021), є фоновим станом життя будь-якої людини й апелює до принципової кінцевості існування, що стає можливим у контексті такої функції вищої нервової діяльності, як самосвідомість. Логіка розгортання цього нейропсихологічного, метафізичного функціоналу добре викладена і комплексно обґрунтована Е. Фроммом (1992) у його відомій праці «Анатомія людської деструктивності». У ній же вчений аргументує зв'язок екзистенції смертності (стану екзистенціальної нерівноваги) з деструктивною, так званою зляканою агресією, садистськими схильностями, некрофілією, кримінальними способами

їх задоволення. Загалом детермінаційні зв'язки між екзистенцією смертності й агресивно-насильницькою злочинністю в кримінології можна вважати встановленим науковим фактом.

Отже, можна дійти висновку, що найбільш небезпечні прояви кримінального радикалізму серед засуджених, серед іншого, мають в основі зумовлену базовими танатофобними екзистенційно нерівноважними станами нервової системи, емоційної сфери. Суб'єктивна легітимізація таких проявів здійснюється через формування й артикулювання квазіраціональних приводів для агресії. Наприклад, принести спочатку до їдальні хробаків або тарганів, кинути їх до вже приготовленої їжі та здійняти гнівну бурю, звинуватити адміністрацію виправної колонії у негідному ставленні до засуджених. Так само подібні легітимізаційні (з функціональної точки зору) комплекси можуть формуватися і на етапі посткримінальної поведінки.

VII. За домінуючою соціально-рольовою ознакою

1. *Радикал-лідер*, що, як правило, характеризується авторитетом, є суб'єктом злочинного впливу та неформальним лідером групи засуджених. Їх частка не перевищує 10 % від усього обсягу радикалів, але вони відрізняються своєю активністю, ініціативністю.

Так, наприклад, 27 лютого 2015 р. засуджений М., перебуваючи у спеціальному автомобілі, у межах етапування прибув до виправної колонії № 77 та, маючи умисел на тероризування засуджених, які разом із ним знаходилися у спеціальному автомобілі, та напад на адміністрацію виправної установи з метою дезорганізувати роботу установи виконання покарань, перешкоджати здійсненню нормальної діяльності щодо виконання покарань та реалізуючи його, погрожуючи фізичним насильством іншим засудженим, які перебували з ним, примусив їх разом з ним спричинити собі тілесні ушкодження шляхом порізів передпліччя руки, потім наказав засудженим чинити опір представникам адміністрації виправної колонії, розштовхувати спеціальний автомобіль і не виходити з нього. Тим, хто відмовився здійснювати самоушкодження, наніс порізи рук лезом бритви¹.

Важливо зауважити, що радикали-лідери зберігають свій злочинний вплив і після

¹ Вирок Бердянського міськрайонного суду Запорізької області у справі № 310/3065/15-к // Оpendатабот : сайт. URL: <https://opendatabot.ua/court/73641494-50eb2ec55dbbf5cc9291acc1a9e81084> (дата звернення: 01.02.2023).

звільнення з місць позбавлення волі, про що наочно свідчать результати дослідження С. Декера та Д. Піруза (2020). Вчені розробили тривимірну модель активної радикалізації засудженого та пролонгації радикальної установки після звільнення з в'язниці. Вважаємо, що ця модель може бути використана і для вдосконалення заходів із протидії рецидивній постпенітенціарній злочинності й безпосередньо радикальним проявам серед засуджених.

2. *Радикал-конформіст* – більш поширений тип радикалів-засуджених, інтелектуальні та морально-вольові якості яких не дозволяють їм виконувати лідерські функції, проте вони легко долучаються до радикальних дій, стаючи їх активними учасниками (до 90 % усіх злочинів). Піддатливий емоційному зараженню та, як зауважується у зарубіжних дослідженнях пенітенціарної злочинності, легко втягується у кримінальні авантюри (Mulcahy, Merrington, Bell, 2013). Механізм залучення таких осіб до радикальних насильницьких дій в установах виконання покарань добре описаний аналітичною схемою стенфордського тюремного експерименту Ф. Зімбардо, що звільняє нас від необхідності детальної аргументації.

ВИСНОВКИ. Підсумовуючи, зазначимо, що за результатами емпіричного аналізу і теоретичного узагальнення нам вдалося запропонувати сім типологічних критеріїв: за характером, спрямованістю кримінально-радикаль-

них дій, контекстуальним елементом особистісної радикалізації, джерелом радикальної установки, особливостями предикатного стану радикала, екзистенційним змістом кримінально-радикальної поведінки, домінуючою соціально-рольовою ознакою. На їх підставі було виділено 22 кримінологічні типи (враховуючи підтипи) кримінальних радикалів серед засуджених. Надано опис ключових кримінологічно значущих рис кожного типу. На виявлення, фіксацію цих рис має спрямовуватись як первинна діагностична робота відповідних підрозділів та службових осіб секторів карантину, діагностики та розподілу виправних колоній, так і подальша робота інспекторів відділів соціально-психологічної роботи. Крім того, ця інформація може та має братися до уваги при організації та здійсненні оперативної роботи серед засуджених до позбавлення волі для вчасного блокування розгортання мотивацій на вчинення радикальних дій, припинення тенденцій радикалізації середовища засуджених. Водночас запропонована нами типологія кримінальних радикалів в установах виконання покарань не є закритою, вичерпаною. Вона може бути доповнена більш деталізованими типологічними критеріями залежно від цільової установки дослідника, конкретного прикладного запиту у сфері запобігання кримінально-радикальним проявам в установах виконання покарань.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Блувштейн Ю. Д. Понятіе личности преступника. *Советское государство и право*. 1979. № 8. С. 97–102.
2. Богатирьов А. І. Злочинність серед засуджених в місцях несвободи: кримінологічна характеристика та запобігання : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2020. 42 с.
3. Групи негативної спрямованості в місцях позбавлення волі: проблеми протидії : монографія / Ю. В. Абакумова, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова та ін. ; за заг. ред. Т. А. Денисової. Запоріжжя : Просвіта, 2012. 292 с.
4. Гула Л. Ф., Гула Н. Л. Кримінологічна характеристика злочинів, вчинених засудженими в установах виконання покарань. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3. С. 131–139.
5. Даньшин І. М. Усталені форми злочинності: кримінологічний нарис. Харків : Акта, 2002. 110 с.
6. Костенко О. М. «Нові очі» для нового часу (про соціальний натуралізм). Луцьк : Терен, 2022. 128 с.
7. Лагода К. О., Орлов Ю. В. Невиконання судового рішення: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія / за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : В деле, 2016. 240 с.
8. Маслова Н. Г. Протидія кримінальному радикалізму в Україні : монографія. Харків : Діса плюс, 2020. 336 с.
9. Орлов Ю. В. Модуси буття злочинності: матриця кримінолого-екзистенціального аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1 (24). С. 85–105.
10. Погам С. Исключение: социальная инструментализация и результаты исследования. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 1999. Спецвып. С. 140–156.
11. Сковорода Г. Найкраще / пер. М. Кашуби, Г. Спарник, Н. Федорака ; передм. Р. Чопика, А. Любки. Львів : Terra Incognita, 2019. 320 с.
12. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості / пер. з англ. Т. Сахно. Київ : Наш Формат, 2020. 192 с.

13. Cross R., Snow D. Radicalism within the Context of Social Movements: Processes and Types. *Journal of Strategic Security*. 2012. Vol. 4. Pp. 115–130. DOI: <http://doi.org/10.5038/1944-0472.4.4.5>.
14. Decker S., Pyrooz D. The imprisonment-extremism nexus: Continuity and change in activism and radicalism intentions in a longitudinal study of prisoner reentry. *PLOS ONE*. 2020. Vol. 15, Iss. 11. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0242910>.
15. Fromm E. *The Anatomy of Human Destructiveness*. New York : Holt Paperbacks ; Revised and Revedition, 1992. 576 p.
16. Lenoir R. *Les Exclus. Un Franjais sur dix*. 2nd ed. Paris : Seuil, 1989. 192 p.
17. Mulcahy E., Merrington S., Bell P. The Radicalisation of Prison Inmates: A Review of the Literature on Recruitment, Religion and Prisoner Vulnerability. *Journal of Human Security*. 2013. Vol. 9, Iss. 1. Pp. 4–14. DOI: <http://doi.org/10.12924/johs2013.09010004>.

Надійшла до редакції: 03.02.2023

Прийнята до опублікування: 24.02.2023

REFERENCES

1. Abakumova, Yu. V., Denysov, S. F., Denysova, T. A., Palchenkova, V. M., Riabchynska, O. P., & Stomatov, E. H. (2012). *Groups of negative orientation in places of deprivation of liberty: problems of countermeasures* (T. A. Denysova, Ed.). Prosvita.
2. Bluvshstein, Yu. D. (1979). The concept of the identity of the offender. *Soviet State and Law*, 8, 97-102.
3. Bohatyrov, A. I. (2020). *Crime among convicts in prisons: criminological characteristics and prevention* [Doctoral thesis, State Fiscal Service University of Ukraine].
4. Cross, R., & Snow, D. (2012). Radicalism within the Context of Social Movements: Processes and Types. *Journal of Strategic Security*, 4, 115-130. <http://doi.org/10.5038/1944-0472.4.4.5>.
5. Danshyn, I. M. (2002). *Sustainable forms of crime: criminological essay*. Akta.
6. Decker, S., & Pyrooz, D. (2020). The imprisonment-extremism nexus: Continuity and change in activism and radicalism intentions in a longitudinal study of prisoner reentry. *PLOS ONE*, 15(11). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0242910>.
7. Fromm, E. (1992). *The Anatomy of Human Destructiveness*. Holt Paperbacks; Revised and Revedition.
8. Fukuiama, F. (2020). *Identity. The need for dignity and the politics of resentment* (T. Sakhno, Transl.). Our Format.
9. Hula, L. F., & Hula, N. L. (2017). Criminological characteristics of crimes committed by convicts in penal institutions. *Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*, 3, 31-139.
10. Kostenko, O. M. (2022). "New eyes" for a new time (about social naturalism). Teren.
11. Lahoda, K. O., & Orlov, Yu. V. (2016). *Failure to comply with a court decision: criminological characteristics and prevention* (O. M. Lytvynov, Ed.). In business.
12. Lenoir, R. (1989). *Les Exclus. Un Franjais sur dix*. Seuil.
13. Maslova, N. H. (2020). *Combating criminal radicalism in Ukraine*. Disa plus.
14. Mulcahy, E., Merrington, S., & Bell, P. (2013). The Radicalisation of Prison Inmates: A Review of the Literature on Recruitment, Religion and Prisoner Vulnerability. *Journal of Human Security*, 9(1), 4-14. <http://doi.org/10.12924/johs2013.09010004>.
15. Orlov, Yu. V. (2021). Modes of existence of crime: matrix of criminological-existential analysis. *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, 1(24), 85-105.
16. Pogam, S. (1999). Exception: social instrumentalization and research results. *Journal of Sociology and Social Anthropology, Spec. Iss.*, 140-156.
17. Skovoroda, H. (2019). *The best* (M. Kabusha, H. Sparynk & N. Fedorak, Transl.). Terra Incognita.

Received the editorial office: 3 February 2023

Accepted for publication: 24 February 2023

ПАВЕЛ ЮРЬЕВИЧ ДАНИЛЬЧЕНКО,

Харьковский национальный университет внутренних дел;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5973-9414>,
e-mail: 21.1dpy@gmail.com

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ТИПОЛОГИЯ ПРЕСТУПНИКОВ-РАДИКАЛОВ СРЕДИ ОСУЖДЕННЫХ К ЛИШЕНИЮ СВОБОДЫ

Статья посвящена исследованию лиц преступников-радикалов среди осужденных к лишению свободы с использованием метода типологии. Предложено семь авторских типологических критериев: по характеру, направленности криминально-радикальных

действий, контекстуальному елементу личностной радикализации, источнику радикальной установки, особенностям предикатного состояния радикала, экзистенциальному содержанию криминально-радикального поведения, доминирующему социально-ролевому признаку. На их основании выделены и охарактеризованы 22 криминологических типа (включая подтипы) криминальных радикалов среди осужденных. Определены возможности использования этой информации в работе служебных лиц секторов карантина, диагностики и распределения исправительных колоний, инспекторов отделов социально-психологической работы, оперативных работников.

Ключевые слова: криминальный радикализм, лишение свободы, учреждения исполнения наказаний, личность радикала, типология.

PAVLO YURIYOVYCH DANYLCHENKO,

Kharkiv National University of Internal Affairs;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5973-9414>,

e-mail: 21.1dpy@gmail.com

CRIMINOLOGICAL TYPOLOGY OF RADICAL CRIMINALS AMONG SENTENCED TO IMPRISONMENT

The article is devoted to the study of radical criminals among those sentenced to imprisonment. The purpose of the article is to provide a criminological typological characteristic of criminal radicals among those sentenced to imprisonment. The following tasks have been solved to achieve this goal: 1) to define the typological criteria for the division of criminal radicals among those sentenced to imprisonment; 2) to identify the relevant criminological types according to the criteria; 3) to identify and describe the signs of criminological types of criminal radicals among those sentenced to imprisonment.

It has been proposed that 7 typological personal criteria should be used in scientific use and practical criminal prevention activities: by nature, by the direction of criminal and radical actions, by the contextual element of personal radicalisation, by the source of radical attitude, by the peculiarities of the radical's predicate state, by the existential content of criminal and radical behaviour, and by the dominant social and role feature. According to them, 22 criminological types (including subtypes) of criminal radicals among convicts were identified. The author describes the key criminologically significant features of each type. The integrated typological characteristics of radical criminals among convicts give grounds to note that most of them can be correlated with an initiative, aggressive, rational-conformist, collectivist radical of an inclusive type.

Both the initial diagnostic work of the relevant units and officials of the quarantine, diagnostic and distribution sectors of correctional colonies, as well as the further work of social and psychological work inspectors, should be aimed at identifying and recording these features. It has been argued that this information should also be taken into account when organising and carrying out operational work among prisoners in order to block the development of motivations for radical actions in a timely manner and to stop the tendencies of radicalisation among prisoners.

It has been noted that the proposed typology of criminal radicals in penitentiary institutions is not closed, exhaustive, and can be supplemented with other criteria and types depending on the researcher's target setting and a specific applied request in the field of prevention of criminal radical manifestations in penitentiary institutions.

Key words: criminal radicalism, imprisonment, penitentiary institutions, radical personality, typology.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Данильченко П. Ю. Криминологічна типологія злочинців-радикалів серед засуджених до позбавлення волі. *Право і безпека*. 2023. № 1 (88). С. 146–156. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.13>

Citation (APA): Danylchenko, P. Yu. (2023). Criminological typology of radical criminals among sentenced to imprisonment. *Law and Safety*, 1(88), 146–156. <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.13>.